

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 355.40(4)
Prejeto: 1. 10. 2009

Dokumenti obveščevalnih služb – vir zgodovinskega znanja

LJUBA DORNIK ŠUBELJ

mag., višja svetovalka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: ljuba.dornik@gov.si

IZVLEČEK

*V prispevku podajam pregled stanja na področju statusne ureditve in dostopnosti ter uporabe arhivov obveščevalnih služb v tistih državah Vzhodne Evrope, ki so že članice Evropske skupnosti. Tem vprašanjem so bila med letoma 2007 do 2009 posvečena štiri mednarodna posvetovanja. Novembra 2007 je bil v Bratislavi prvi del posvetovanja o dejavnosti NKVD/KGB ter njegovem sodelovanju z drugimi obveščevalnimi službami v Srednji in Vzhodni Evropi; drugi del pa v Pragi 2008. V Sofiji pa je bilo aprila 2008 prvo posvetovanje, posvečeno prvi obletnici delovanja komisije za odpiranje arhivov, drugo – z naslovom *The files of secret services – a source of historical knowledge* pa aprila 2009. Ker je bil na vseh posvetovanjih prvi del posvečen arhivom obveščevalnih služb, v prispevku primerjalno predstavljam ureditev in uporabo arhivov nekdanjih obveščevalnih služb v Bolgariji, Romuniji, na Madžarskem, Slovaškem, Češkem, v Nemčiji in v Sloveniji.*

KLJUČNE BESEDE: obveščevalne službe, arhiv državne varnosti, lustracija, afilijacija, NKVD, KGB, nacionalni interes

ABSTRACT

INTELLIGENCE SERVICE RECORDS – SOURCE OF HISTORICAL KNOWLEDGE

The paper gives an overview of the current status, access to and usage of intelligence service archives in those Eastern European states that are members of the EU. These issues were also the topic of four international conferences held between 2007 and 2009. The first conference on NKVD/KGB activities and its cooperation with the rest of the intelligence services in Central and Eastern Europe was held in Bratislava in November 2007. The second conference with the same title took place in Prague in November 2008. The following two conferences were held in Sofia; the first taking place in April 2008 in celebration of the first anniversary of the work of the commission for the opening of the intelligence archives, and the second one held in April 2009 and titled »The Files of Secret Service – Source of Historical Knowledge«. Since the first part of each of the four conferences focused on intelligence service archives, the author in the article draws a comparison between the arrangement and use of former intelligence service archives in Bulgaria, Romania, Hungary, Slovakia, Czech Republic, Germany and Slovenia.

KEY WORDS: intelligence services, state security archives, lustration, affiliation, NKVD, KGB, national interests

Ker sem se v zadnjih treh letih na povabilo organizatorjev s prispevki udeležila treh od štirih posvetovanj, posvečenih urejenosti, dostopnosti in uporabi arhivov obveščevalnih služb, je namen tega prispevka predstaviti urejenost teh arhivov v primerjavi z ureditvijo v Sloveniji.¹ Naj takoj v začetku poudarim, da je le v Sloveniji arhiv Ministrstva za notranje zadeve in v njegovi sestavi tudi arhiv nekdanje službe državne varnosti od leta 1998 vključen v državni arhiv, to je v Arhiv Republike Slovenije skladno s priporočili CITRE.² V desetletni praksi se je izkazalo, da je bila odločitev dobra, saj so bili arhivi na voljo tako znanstvenikom kot posameznikom, da so z njihovo pomočjo uresničevali svojo pravico do »*habeas data*«, torej pravico vsakega posameznika do tega, da zve, kakšne informacije se o njem zbirajo v arhivih in da na podlagi tega doseže tudi javno rehabilitacijo ali ustrezno odškodnino, da zve vse o pogrešanih sorodnikih in uveljavi pravico do obnovitve krivičnih sodnih procesov, kakor določa po osamosvojitvi Slovenije sprejeta zakonodaja.³

Nasprotno z ureditvijo v Sloveniji, ki je odnos s Sovjetsko zvezo oz. njeno obveščevalno službo NKVD/KGB spremenila že leta 1948 po sporu z Informbirojem oziroma prenehanju odvisnosti od njega, tako da se je SZ iz zaveznice spremenila v nasprotnico (čeprav je model ureditve ostal podoben ves čas obstoja nekdanje Jugoslavije), je v državah tako imenovanega Vzhodnega bloka, ki so bile tudi vojaško povezane v okviru Varšavskega sporazuma, obstajalo vsakodnevno komuniciranje z vodstvom KGB in tudi odvisnost oz. nesamostojnost tako imenovanih političnih, v še večji meri pa vojaških obveščevalnih služb od ustreznih služb Sovjetske zveze vse do leta 1989 oz. do padca Berlinskega zidu in ustreznih sprememb v tranziciji enopartijskih socialističnih državah v Vzhodni Evropi v demokratično večstrankarsko politično ureditev.

Namen prvih dveh posvetovanj – v Bratislavi in Pragi kot glavnih mestih nekdanje Češkoslovaške ob dvajseti obletnici zloma praške pomladi, ki jo je groba sila vojaških enot Varšavskega sporazuma leta 1968 še za dvajset let pospravila v varno zavetje »*velikega brata*« – je bil ob popolni zaprtosti in nedostopnosti ustreznih arhivov obveščevalnih služb v Rusiji, ki sedemnajst let po padcu komunizma še niso dostopni niti domačim niti tujim

raziskovalcem, pregledati, kaj je o tem ohranjeno v arhivih obveščevalnih služb nekdanjih držav Nemške demokratične republike, Češkoslovaške, Madžarske in Poljske.⁴

Za večino vzhodnoevropskih držav je bila zgled ureditev arhiva nekdanje politične policije Stasi v Nemški demokratični republiki. Tam so neposredno po padcu Berlinskega zidu ustanovili leta 1991 ob prizadevanju civilne javnosti, predvsem evangelizanske cerkve, katere pripadnika sta bila tako prvi direktor pastor Joachim Gauck kot sedanja direktorica, ki je tudi katehetinja, gospa Marianne Birthler, poseben Inštitut za proučevanje dokumentov nekdanje Službe državne varnosti nekdanje Nemške demokratične republike.⁵ V inštitutu je združeno vse gradivo bivšega Stasija od 8. maja 1945 do padca Berlinskega zidu 1989. Gradivo iz časa nacizma ne spada v ta sklop, saj so ga večinoma odpeljale zavezniške sile in je ohranjeno v njihovih zbirkah v ZDA in Rusiji ali v drugih arhivskih institucijah v Nemčiji.⁶ Po mnenju Marianne Birthler, arhivsko gradivo Stasija, če bi prešlo v državni arhiv, za kar se je po združitvi zavzemala javnost v Zahodni Nemčiji, vsaj še trideset let ne bi bilo dostopno javnosti; k javnosti šteje tudi sredstva obveščanja in ne le raziskovalcev in zainteresiranih oseb, zato so tudi s posebno zakonodajo ustanovili Inštitut za preučevanje dokumentov nekdanje politične policije. Na podlagi dokumentov, ki so bili ohranjeni, so v politično življenje v združeni Nemčiji uvedli tudi lustracijo z zakonsko omejenim rokom – ta se je že iztekel. Namen lustracije je bil, da bi javno obveščanje o javnih osebnostih, ki so sodelovale s službo državne varnosti, omogočilo ozaveščanje javnosti in ovrednotenje kot pozitivnih tistih osebnosti, ki so se temu pritisku uprle, saj to v totalitarnem sistemu ni bilo lahko. Na Inštitutu so prejeli 3 milijone zahtevkov (prebivalcev NDR je bilo 17 milijonov) za vpogled v podatke o sebi in informatorju. Po petnajst let trajajočem preučevanju

¹ NKVD/KGB I in NKVD/KGB II.

² Quintana: Archives of Security Services of Former repressive Regimes.

³ Dornik Šubelj: Arhivi obveščevalnih služb v Sloveniji.

⁴ NKVD/KGB I, *Deklaracija konference*, ki so jo sprejeli in podpisali v imenu zvezne komisije za dokumente državne varnosti nekdanje DDR Marianne Birthler, direktor Zgodovinskega arhiva madžarske službe državne varnosti Gyoergy Gyarmati, James Kurtkyka kot predsednik Inštituta narodnega spomina – komisije za preiskovanje zločinov proti poljskemu narodu, Jan Ondraš v imenu odbora direktorjev Inštituta narodnega spomina Slovaške in Pavel Žaček kot predstavnik vlade za ustanovitev Inštituta za študij totalitarnih režimov.

⁵ Foerster: Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen in pri-spevek Birthler, Marianne: (neobjavljen prispevek na konferenci v Sofiji leta 2008).

⁶ Kennedy Grimsted; Hoogewoud and Katelaar: Returned from Russia.

vanju dokumentov ugotavljajo, da je le 1% prebivalstva deloval v vlogi informatorjev Stasija in da je zato napačna teza, da so bili Vzhodni Nemci narod ovaduhov. Arhivski in nearhivski dokumenti, ki jih hrani Inštitut (v dolžini 172 kilometrov) skupno predstavljajo približno 44% vse Stasijeve dokumentacije.⁷ Posebno vprašanje, ki pa na posvetovanjih ni bilo načeto, je pa navzoče pri strokovni javnosti, so dokumenti, ki zadevajo zunanje-politično delovanje Stasija in so v javnosti znani kot afera Rosenholz, kot je pridobitev teh CD-jev CIA imenovala »Operacija Rosenholz«. Gre za 381 CD-jev z imeni in podatki obveščevalcev in informatorjev Stasija, ki so bili nelegalno odtujeni oz. odkupljeni leta 1993 in preneseni v ZDA; tam so jih deset let preučevali in vrnili v Nemčijo šele po dolgotrajnih pogajanjih leta 2003. Odtlej so skupaj z drugim gradivom Stasija, ki pa se pretežno nanaša na notranje-politične razmere in spremljanje disidentov in drugih nasprotnikov režima, vključeni v dokumentacijo arhiva Inštituta.⁸

Inštitut narodnega spomina na Slovaškem je bil ustanovljen leta 2005 in hrani dokumente nekdanjih služb državne varnosti, nastalih med letoma 1939 in 1989. Med drugimi nalogami so ohranitev, odpiranje in uporaba dokumentov varnostnih sistemov Tretjega rajha in Sovjetske zveze. Hrani 638 arhivskih fondov, strukturiranih v 13 enot, ki jih je prevzel od obveščevalne in protiobveščevalne služ-

be, preiskovalnih organov in organov državne varnosti, vojaške protiobveščevalne službe in mejnih enot. Posebno zbirko predstavljajo osebni dosjeji nekdanjih članov državne varnosti, ki se nanašajo le na čas komunizma.⁹ Inštitut je organiziral prvi kongres v Bratislavi po dveh letih svojega obstoja. Po njihovi oceni za tretjino dokumentov prej omejenih služb ne vedo, kje so, in le dve tretjini dokumentov sta bili predani inštitutu. Pri odpiranju dokumentov oseb odpirajo le tiste dokumente, za katere imajo pisno izjavo o sodelovanju, saj so bili tik pred spremembo sistema leta 1989 uničeni vsi dosjeji tajnih sodelavcev. Manjkajoče strani dokumentov so opazne zaradi renumeracije.¹⁰

Drugi del posvetovanja, in sicer o vplivu NKVD/ KGB na vzhodnoevropske obveščevalne službe, je organiziral Inštitut za študij totalitarnih režimov v Pragi, ki je bil ustanovljen šele leta 2008. Vanj naj bi se združili arhiv varnostnih sil, ki danes deluje še v okviru ministrstva za notranje zadeve. Arhiv obsega 17.000 metrov ter nekaj kilometrov dokumentov na mikrofiših, raznih arhivskih pomagal in protokolov, ki izvirajo izpred leta 1989 in so na voljo uporabnikom. Dokumente, ki so se nana-

⁷ Blum: References to the Soviet Secret Service, str. 44–49.

⁸ Dittrich: Ured protiv »lakiranja« bivšeg DDR-a.

⁹ Bukovszky: The Archive of the Nation's Memory Institut, str. 24–31.

¹⁰ Zakon o ustanovitvi inštituta narodnega spomina dovoljuje tudi zaprtost dokumentov o žrtvah, ki morajo dati za objavo pisni pristanek, da jih ne bi podvrgli ponovni viktimizaciji, a odprtost dokumentov o oficirjih službe, ne pa o informatorjih. Tuji znanstveniki morajo za proučevanje zaprositi za dovoljenje.

šali na delovanje komunistične obveščevalne službe za tujino, je inštitutu predala češka služba za zunanje zadeve in informacije. Druga pomembna zbirka dokumentov so dokumenti vojaške obveščevalne službe, ki so nastali v zgodnjih petdesetih letih v državni varnosti; vključevala je tudi vojaško proti-obveščevalno enoto. Posebno skupino predstavljajo dokumenti obveščevalne službe generalštaba češke ljudske armade, ki so posebno pomembni za poznavanje dogodkov v zvezi z letom 1968.¹¹ Vsi ti dokumenti so še v arhivu notranjega ministrstva in še niso bili predani inštitutu.

Inštitut narodnega spomina na Poljskem v celoti upravlja arhiv nekdanjega notranjega ministrstva, vključno z gradivom javne in državne varnosti od leta 2000. Prevzem so končali leta 2003, deset let za Nemci, in kot zadnje prevzeli gradivo vojaških obveščevalnih in protiobveščevalnih služb, kolikor niso bili uničeni v obdobju tranzicije. Arhiv obsega šest kilometrov dosjejev, večinoma potnih listov in drugih dokumentov. Sem sodijo tudi dokumenti administrativnega oddelka, tako da prevladujejo dokumenti javne varnosti. V fondu so tudi osebni dokumenti zaposlenih v obveščevalnih službah, kakor tudi procesna gradiva iz obdobja po drugi svetovni vojni. Ker je ena od nalog inštituta tudi ugotavljanje zločinov proti poljskemu narodu, so v gradivo vključili tudi arhiv komisije za od-

krivanje zločinov proti poljskemu narodu, ki se nanaša v glavnem na zločine Nemcev med drugo svetovno vojno, ki so bili že v preteklosti bolj preučeni, zdaj pa jih dopolnjujejo tudi z zločini Rdeče armade, kot npr. pokol v Katynskem gozdu. V vojaškem delu hranijo tudi poljske dokumente, ki se nanašajo na delovanje Varšavskega sporazuma. Dokumenti obveščevalnih služb ne morejo biti edini vir, so pa dober vir za primerjavo z drugimi viri, ki so bili že prej na voljo. Uporaba dokumentov politične policije omogoča obnoviti ali dopolniti znanje o preteklosti. Čeprav je na Poljskem prej prevladovalo mnenje, da po letu 1956 politična policija ni bila več tako zelo pomembna, dokumenti dokazujejo drugače. Slabo pa je, da jih novinarji radi politično zlorabijo, ko odpirajo posamezne dokumente ne zaradi vloge posameznikov v času, ko so dokumenti nastali, ampak zaradi njihove vloge danes.¹²

Na Madžarskem je z zakonom III iz leta 2003 nastala posebna ustanova za preučevanju dejavnosti služb državne varnosti starega režima, Zgodovinski arhiv državne varnosti.¹³ Prej je bilo arhivsko gradivo (do leta 1997) v pristojnosti ministrstva za notranje zadeve, potem pa Zgodovinskega urada. Njegova glavna naloga je bila, omogočiti osebam, ki so jih komunistične službe opazovale in preganjale, dostop do dosjejev, ki so jih zadevali.

¹¹ Blažek: Oddelek arhiva varnostnih sil, str. 32–35; Ptačnikova: Archive of security forces and documents, str. 19–21.

¹² Persak: Dosjeji komunistične tajne policije kot zgodovinski vir.

¹³ Sipos: Arhivi na Madžarskem v obdobju tranzicije, str. 254.

Vse podatke v zvezi z drugimi osebami iz dosjejev, tudi z agenti, je bilo po zakonu treba anonimizirati. Omejitve za znanstveno raziskovanje tega gradiva so bile strožje kot omejitve, določene v zakonu o arhivih. V zadnjih letih je zgodovinski arhiv madžarske državne varnosti prevzel 3.843 metrov gradiva. Več kot dve tretjini predstavljajo dokumenti, razvrščeni v dosjeje v raznih oblikah. Preostalo so dokumenti, ki govorijo o ustroju nekdanje službe državne varnosti. Večina dokumentov je ohranjenih na papirju, imajo pa tudi večjo zbirko varnostnih kopij na mikrofilmu. Dokumente zdaj računalniško obdelujejo in skenirajo, tako da imajo v računalniški bazi imena in druge podatke za 700.000 oseb. Dokumente, ki so največ v uporabi, tudi digitalizirajo. Tako so digitalizirali okrog 600.000 strani in več kot 3.000 fotografij. Gradivo, ki je digitalizirano, je na voljo uporabnikom na računalnikih v inštitutu in na internetu.¹⁴

V Romuniji so ustanovili Inštitut za raziskovanje komunističnih zločinov. V njegovi sestavi sta tudi dokumentacijski in raziskovalni oddelek. O organiziranosti arhiva ali dostopu do gradiva za raziskovalce za zdaj ni podatkov. Raziskovalni oddelek se v glavnem ukvarja s splošnimi vprašanji delovanja Securitate kot politične policije Cauce-scujevega režima.¹⁵

Bolgarija je leta 2007, da bi izpolnila pogoje za sprejem v Evropsko skupnost, ustanovila komisijo za odprtje arhivov in razglasitev afilacije bolgarskih državljanov službi državne varnosti in obveščevalnim službam bolgarske ljudske armade. Pojem afilacija, ki so ga v Bolgariji uvedli namesto lustracije, pomeni, da na podlagi (najmanj treh) dokumentarnih zapisov javno objavijo podatke o delovanju posameznikov, ki opravljajo javne funkcije ali kandidirajo za posamezne politične funkcije. Objava nima nobenih pravnih posledic – niti kazenskega niti odškodninskega postopka ali izgube službe oz. delovnega mesta. Njen namen je doseči, da bi se osebe, ki so sodelovale z nekdanjo bolgarsko službo državne varnosti ali z obveščevalnimi službami bolgarske armade, prostovoljno umaknile iz političnega ali javnega življenja in bi na ta način omogočile demokratični razvoj družbe v nasprotju s prejšnjim enopartijskim totalitarnim sistemom. Ob prvi obletnici delovanja komisije so v Sofiji organizirali mednarodno posvetovanje, da bi z izkušnjami drugih držav pri soočanju z dediščino

prevladujočih režimov političnih policij v nekdanji Vzhodni Evropi soočili svojo prakso, ki je izjemna. Po letu dni je bilo glavno vprašanje, s katerim so se ukvarjali predvsem v sredstvih javnega obveščanja in vrhovih obeh obveščevalnih služb, ali z objavljanjem imen svojih nekdanjih vohunov, tajnih agentov in obveščevalcev škodijo nacionalnemu interesu Bolgarije. Po dveh letih delovanja so na drugi mednarodni konferenci ugotovili, da je bilo njihovo delo dobro sprejeto, čeprav je bila javnost sprva nejeverna in da nacionalni interes ni bil ogrožen. Po prvem letu so objavili knjigo in brošuro, obe s prevodom v angleščino, z imeni in podatki oseb, ki so jih preverili. V dveh letih je bilo takšnih oseb že 72.000. Druga naloga komisije pa je posamezniku omogočiti vpogled v dokumente, ki se nanj nanašajo. Od 4.200 vlog so našli podatke za 2.000 oseb. Tretja naloga komisije je ustvariti poseben arhiv s tem gradivom, ki ga komisija pospešeno pridobiva od notranjega ministrstva in tudi od nacionalne preiskovalne službe in vojaške policije. Pričakujejo, da bodo tudi prostore za arhiv in delo komisije dobili v letu dni. Tako posodabljaajo stavbo opuščene banke v središču Sofije. V nasprotju z drugimi podobnimi državami so v Bolgariji najprej dobili gradivo od vojske; je tudi najpopolnejše. Od notranjega ministrstva ga še prevzemajo.¹⁶ Po zakonu o ustanovitvi je komisija pristojna tudi za arhivsko gradivo, ki je nastalo v bolgarski službi državne varnosti in obveščevalni službi bolgarske ljudske armade, vključno z dokumenti njenih predhodnikov in naslednikov med 9. septembrom 1944 in 16. julijem 1991. Javna objava afilacije bolgarskih državljanov – nosilcev javnih funkcij ali izvajalcev javnih dejavnosti je sestavni del komisije. Njenemu delu je namenjena tudi omenjena cen-

¹⁴ Bendeguz: *Electronic data procesing in the historical archives*, str. 36–40 in *NKVD/KGB II*, str. 17–19.

¹⁵ Visan: *NKVD/KGB approaches and Party controll*; Mares: *Securitate*.

¹⁶ Kostadinov: *Opening the conference*.

tralizacija arhivov.¹⁷ Zakonodaja natančno določa postopek, da ima vsakdo pravico zvedeti za informacije, zbrane o njem ali njegovem pokojnem zakonu ali drugih sorodnikih do drugega kolena. Predviden čas za vpogled v podatke na podlagi vloge je 30 dni. Predvideva pa tudi zelo stroge zaporne in materialne kazni za zlorabo podatkov, ki jih člani komisije pri svojem delu dobijo: od treh do šestih let zaporu in denarno kazen 15.000 do 30.000 bolgarskih levov.

Za konec naj le na kratko orišem stanje v Sloveniji. V Sloveniji smo začeli odpravljati specialne arhive, ki so bili deloma ali povsem zaprti in nedostopni javnosti že zelo zgodaj, tako rekoč hkrati s procesom osamosvajanja in nastanka samostojne države.¹⁸ Ko je bil leta 1991 ustanovljen arhiv ministrstva za notranje zadeve, je vanj postopoma s primopredajnimi zapisniki prihajalo gradivo nekdanje Službe državne varnosti, ki ji je sledila ustanovitev Varnostno-informativne službe, preimeno-vane nato v Slovensko obveščevalno – varnostno agencijo. Vse predano gradivo je bilo takoj na voljo javnosti, z enakimi pogoji domačim in tujim raziskovalcem kot posameznikom, sodiščem in tožilstvom, da so na podlagi po osamosvojitvi sprejete zakonodaje o žrtvah vojnega nasilja in popravi povojnih političnih krivic uresničevali svoje pravice z vpogledom v zbrane podatke. Leta 1998 je bil del arhiva vključen v Arhiv Republike Slovenije in v skladu s sprejeto zakonodajo sta morali tako Sova kot Ministrstvo za notranje zadeve Arhivu Republike Slovenije predati vse gradivo, ki je nastalo do leta 1990. Predaja je bila zaključena v letu 2008, torej deset let po vključitvi v Arhiv Republike Slovenije. Gradiva je približno 300 metrov ali tretjina gradiva glede na obseg gradiva, ki ga poznamo iz leta 1976, poleg tega pa je še prek 2 milijona posnetkov na mikrofilmih, na katerih je ohranjeno veliko gradiva, ki je bilo sicer v papirju uničeno. V zadnjih petnajstih letih je bilo povprečno število vpogledov približno po 1.000 na leto, tako da lahko rečemo, da je za svoje podatke zaprosilo vsaj 15.000 ljudi in jih tudi dobilo, v kolikor so ohranjeni.¹⁹

Viri in literatura

Viri

www.comdos.bg

Literatura

Bendeguz, Cseh Georgoe: Electronic data processing in the historical archives of the Hungarian State Security. *NKVD/KGB I*, str. 36–40 in *NKVD/KGB II*, str. 17–19.

Blažek, Petr: Oddelek arhiva varnostnih sil, Češka. *NKVD/KGB I*, str. 32–35.

Blum, Ralf: References to the Soviet Secret Service un the Archives of the Federal Comissioner for the records of the State Security Service of the Former GDR (BstU). *NKVD/KGB I*, str. 44–49.

Bukovszky, Ladislav: The Archive of the Nation's Memory Institut in the Capacity of resources for KGB Actovities. *NKVD/KGB I*, str. 24–31.

Dittrich, Monika: Ured protiv »lakiranja« bivšeg DDR-a. *DW-World.DE*. Deutsche Welle, 9. 8. 2006.

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve (AS 1931) in njegova uporaba. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje*. Ptuj 2001, str. 89–93.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Arhivi obveščevalnih služb v Sloveniji kot del Arhiva Republike Slovenij – vir zgodovinskega znanja*. Referat na posvetovanju v Sofiji 8. 4. 2009 (publikacija v pripravi).

Dornik Šubelj, Ljuba: *Odpiranje ali zapiranje arhivov v Sloveniji*. Predavanje na srečanju direktorjev arhivov ministrstev za zunanje zadeve držav članic EU in EU institucij. Brdo, 29. junij–1. julij 2008.

Dornik Šubelj, Ljuba: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje SDV. *Zbornik radova* (ur. Šaban Zahirović). Sarajevo, str. 417–425.

Drnovšek, Darinka: Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje*. Ptuj 2001, str. 85–88.

Foerster, Joahim: *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*. Referat na posvetovanju v Sofiji 2009 (publikacija v pripravi).

Grimsted, Patricia Kennedy; Hoogewoud, F. J. and Katelaar, Eric: *Returned from Russia. Nazi archival plunder in Western Europe and recent restitution issues*. Institut of Art and Law, Great Britain, 2007.

Kostadinov, Evtim: *Opening the conference*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–

¹⁷ www.comdos.bg

¹⁸ Drnovšek: Uporaba partijskega gradiva nekoč in danes, str. 85–88; Dornik Šubelj: Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve, str. 89–93.

¹⁹ Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov, str. 417–425; Dornik Šubelj: *Odpiranje ali zapiranje arhivov v Sloveniji*.

1989, *Anthology of the international conference*. I, Bratislava, November 14–16, 2007, National memory institute, Bratislava 2008 (NKVD/KGB I).

NKVD/KGB *Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*. II, International conference. Prag, November 19–21, 2008 (NKVD/KGB II).

Persak, Krzysztof: *Dosjeji komunistične tajne policije kot zgodovinski vir – poljska izkušnja*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

Ptačnikova, Svetlana: Archive of security forces and documents on co-operation between STB and KGB – potential research. *NKVD/KGB II*, str. 19–21.

Qintana, Antonio Gonzales: Archives of Security Services of Former repressive Regimes. *CITRA* 2003. South Africa, XXXIII International Conference of the Round table on Archives.

Sipos, Andras: Arhivi na Madžarskem v obdobju tranzicije. *Arhivi* 26 (2003), št. 2, str. 251–254.

Visan, George: *NKVD/KGB approaches and Party controll in Romanian Secret Services and Army between 1948–1954*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi) in Mares, Clara: *Securitate*. Sofija 2009 (publikacija v pripravi).

Zusammenfassung

DOKUMENTE DER NACHRICHTEN-DIENSTE – QUELLE HISTORISCHEN WISSENS

Die Archive der ehemaligen Nachrichtendienste in den Ländern Osteuropas, die bereits Mitglieder

der Europäischen Union sind, sind verschieden geregelt und auch verschieden zugänglich. Nur in Slowenien sind das Archiv des Innenministeriums und in dessen Gefüge das Archiv des ehemaligen Staatssicherheitsdienstes im Archiv der Republik Slowenien gemäß den CITRA-Empfehlungen eingeschlossen und sowohl einheimischen und ausländischen Forschern als auch Einzelnen zugänglich, die ihr Recht auf »Habeas Data« geltend machen. In Deutschland wurde das Institut zur Erforschung der Unterlagen des ehemaligen Staatssicherheitsdienstes der DDR gegründet. Nach dessen Vorbild wurden in Polen und in der Slowakei das Institut der nationalen Erinnerung, in Tschechien das Institut zum Studium totalitärer Regime und in Rumänien das Institut zur Erforschung kommunistischer Verbrechen gegründet. In Ungarn wurde das Historische Archiv der Staatssicherheit gegründet, und in Bulgarien ist die Kommission zur Öffnung der Archive und zur Bekanntgabe der Mitgliedschaft der bulgarischen Staatsbürger im Staatssicherheitsdienst und in den Geheimdiensten der bulgarischen Volksarmee bereits das zweite Jahr tätig. Am wenigsten ist das Historische Archiv des Staatssicherheitsdienstes in Ungarn zugänglich, auch im Institut zur Erforschung der kommunistischen Verbrechen in Rumänien gibt es keine Angaben über die Zugänglichkeit für Wissenschaftler. Auch im Institut der nationalen Erinnerung in Polen sind die einheimischen und ausländischen Forscher nicht gleichgestellt, da es für Ausländer bestimmte Beschränkungen gibt.